

RABBIJNSE NETWERKEN

Leo Mock

Religieus netwerken met de rabbijnen

De rabbijnen zagen zichzelf, terugkijkend in de geschiedenis, als de redding van het Jodendom, als de enige legitieme voortzetting van het Jodendom zoals dat door God aan Mozes geopenbaard was. Leo Mock legt uit dat het netwerken van de rabbijnen hierbij een belangrijke rol speelde.

Drs. L. Mock is uitgever, publicist, docent en Talmoedist. Hij doceert Rabbijnica aan de vakgroep Hebreeuws van de Universiteit van Amsterdam en is medewerker van Interpretatie.

Netwerken, het toverwoord van de man of vrouw die carrière wil maken. Je kent iemand, die je weer in contact brengt met een ander persoon, waardoor je uiteindelijk in contact komt met een derde die je aan je nieuwe baan, een geslaagde investering, een intieme relatie of andere begeerlijke zaken helpt. Door netwerken weet je dingen nét iets eerder dan anderen, weet je precies op het juiste moment iemand te benaderen, of weet je de zaken te manipuleren in je eigen voordeel. Via netwerken wordt informatie, kennis en persoonlijke contacten met 'anderen' gedeeld. Met anderen die je kan vertrouwen uiteraard.

Religieus netwerken

In deze gevallen maak je gebruik van een al bestaand netwerk. Maar wat doe je als er nog geen netwerk tot je beschikking staat? Dan zul je er dus een moeten vormen. Dat geldt ook voor religieuze bewegingen die hun ideeën in de samenleving willen verankeren. Door kleine groepen op verschillende plaatsen in het hele land te stichten, vorm je de basis van de spirituele revolutie wanneer de kleine groepen intussen zijn uitgegroeid tot grotere groepen, en individuele leden weer nieuwe groepen elders hebben opgericht. Een soort religieus piramidespel waarin elk lid zoveel mogelijk wederverkopers moet weten te vinden.

In dit artikel wil ik kort ingaan op de rabbijnen als religieuze netwerkters. Om dit beter te begrijpen moeten we ons verdiepen in de eeuwen voor de jaartelling, die het rabbijnse Jodendom voortbrachten. De terugkeer naar Zion in de vijfde eeuw vóór de jaartelling was – hoe bijzonder ook – geen volledig herstel. Het Davidische koningschap werd niet opnieuw ingesteld, de heilige ark ontbrak, de kracht van de profeten en de profetie was op haar retour, en de status van de priesters aan een langzame afbrokkeling onderhevig. Verder waren er de invloeden van het Hellenisme die ook in Israël voelbaar waren in de vorm van urbanisatie, het ontstaan van een soort kosmopolitische identiteit, nieuwe wetenschappelijke kennis en uitvindingen, een grotere mobiliteit van individuen. Schriftrollen, ideeën en overtuigingen werden in ontmoetingen tussen personen uitgewisseld – vooral de steden en hun agglomeratie en de

grotere nederzettingen waren brandpunten van intellectuele activiteiten.

Nieuw religieus leiderschap

Dit leidde tot de geboorte van een nieuw type religieus leider: de intellectueel of schriftgeleerde die zijn prestige vooral te danken had aan de kennis van de geschriften, zonder dat hij door geboorte tot een bepaalde kaste behoorde, zoals priesters. Wie zich inspande, een goed geheugen had, de juiste leermeesters en leermaten vond, kon toetreden tot deze groep religieuze intellectuelen.

Deze groep ging concurreren met andere groepen zodat de religieuze samenleving steeds complexer werd. Er ontstonden nieuwe groepen als de Farizeeërs, Chassidiem, Essenen en verwante groeperingen als bijvoorbeeld de Qumran-sekte, en de eerste volgelingen van Jezus. En dan waren er ook nog de Samaritanen die sowieso een andere Tenachtekst en andere gebruiken hadden. Veel van deze groepen stonden op gespannen voet met elkaar. Men was het niet eens over de manier waarop de joodse Tenach en de traditie uitgelegd en vormgegeven moesten worden. Vooral over de reinheidswetten en de tempelcultus was men het oneens. Zo legde elke groep zijn eigen accenten, kende een eigen wetsinterpretatie en had eigen spirituele leiders.

De verwoesting van de tempel in het jaar 70 door de Romeinen was een groot trauma voor het Jodendom. Veel van de groepen waren gedecimeerd of verdwenen, vooral de meer militante groepen die zeer anti-Romeins waren. Uit de resten van het Tweede Tempel-Jodendom zou na enkele eeuwen het rabbijnse Jodendom als 'winnaar' naar voren komen. Het rabbijnse Jodendom – dat vooral in de Farizeeërs hun voorbeelden zag – slaagde erin om een machtsbasis te verwerven onder het volk en een relatief goede relatie met de Romeinen op te bouwen. Terugkijkend in de geschiedenis zagen zij zich als de redders van het Jodendom, als de enige legitieme voortzetting van het Jodendom zoals dat door God aan Mozes geopenbaard was. Het netwerken van de rabbijnen speelde hier naar mijn mening een niet onbelangrijke rol in, zoals ik hieronder zal uitlegen.

Foto: Anton Sinke

Netwerk van leerlingen

In de rabbijnse bronnen lezen we over de mannen die zo een belangrijke schakel waren in de overlevering van de rabbijnse traditie die terug zou gaan op Mozes. In het traktaat Avot – ook Spreuken der Vaders genoemd – lezen we over rabbijnse personages van voor de verwoesting van de tempel, hun gevleugelde uitspraken en religieuze programma's. Een van de bekendste motto's van het rabbijnse Jodendom was: 'En leid veel leerlingen op' (Avot 1:1), de basis voor een te stichten netwerk van getrouwen. Dat veel van de intellectuele activiteiten in de eerste fase nog niet geïnstitutionaliseerd waren, blijkt bijvoorbeeld uit de volgende uitspraak:

'Jose ben Jo'ezer, een man uit Tsereda zei: "Laat je huis een huis van ontmoeting zijn voor de Wijzen, wantel je in het stof van hun voeten, en drink hun woorden dorstig in"' (Avot 1:4)

Dit roept het beeld op van leerbijeenkomsten op bij mensen thuis, in privé ontmoetingen waarvan alleen genodigden weten op welk adres vanavond de sessie gehouden zal worden. Wie niet tot het netwerk van de getrouwen behoort, zal niet uitgenodigd zijn en van niets weten, en ook de leermeester van deze groep niet ontmoeten. Want misschien weten alleen de leden van de groep wie de meester is. Dit soort leergroepen konden als een netwerk over

heel Israël (en de diaspora) opgericht worden en als basis dienen voor de consolidatie van het gedachtegoed van de rabbijnse beweging. Volgens de traditie waren Jose ben Jo'ezer en José ben Jochanan de belangrijkste leerlingen van hun generatie, de mannen die de traditie zuiver ontvingen van twee leermeesters uit de vorige generatie – een lange keten vormend tot aan Mozes. En ook José ben Jochanan uit Jeruzalem – de grootste stad in die tijd – spoort mensen aan om hun huizen open te stellen voor de beweging: 'laat je huis wijd open staan' (Avot 1:5), is zijn lijfspreuk.

Geheime netwerken

Dat deze bijeenkomsten aanvankelijk inderdaad een geheim karakter hadden blijkt uit verhalen in de rabbijnse traditie waarin de rabbijnen / Farizeeërs het aan de stok krijgen met de machthebbers. Zowel Herodes als Yanai – de laatste krachtige Makkabeese koning – worden er van beticht moordpartijen op aanhangers van de rabbijnse beweging te hebben gepleegd. Niet verwonderlijk lezen we in het traktaat in Avot een wantrouwige houding ten opzichte van de overheid – Joods of Romeins: 'Shemaya zei: kom niet op té vertrouwde voet met de overheid'" (Avot 1:10). Of de woorden van zijn collega Abtaliyon, die samen met hem de leermeesters van hun generatie waren:

‘Wijzen, past op uw woorden!

Misschien zouden jullie wel eens de verbanning schuldig worden en verbannen worden naar een plaats met ‘slecht water’

Dan zullen de leerlingen die jullie volgen ervan drinken en sterven waardoor de Naam van de Hemel ontwijd zal worden’ (Avot 1:11)

Abtaliyon waarschuwt hier zijn collega’s dat men zeer moet oppassen wat men zegt. Ook toen hadden de muren oren. In de Talmoed vinden we dan ook verhalen over mensen die een groep geleerden verraden door naar de Romeinen te gaan. Vandaar ook dat men aanvankelijk niet iedereen toeliet tot een groep. Eerst moest men zeker weten of de persoon wel zuiver op de graad was: was hij wel echt vroom, gedroeg hij zich wel echt moreel hoogstaand en is hij geen spion?

Jehoeda ben Beteira

Een voorbeeld van de lange arm van een rabbijn door zijn netwerk is het verhaal rond Jehoeda ben Beteira uit Nitsibin, het huidige Nusaybin in Zuid-Turkije. De Talmoed vertelt over een Arameeër die zich onder de pelgrims naar Jeruzalem had begeven – zich uitgevend als Jood – en aldaar van het Pesachlam had gegeten. Teruggekomen in Nitsibin sard de Arameeër de rabbi dat hij van het offer heeft gegeten, hoewel dit voor een heiden verboden is. De rabbijn vraagt hem of hij wel het beste stukje heeft gekregen? Dat heeft hij niet. De rabbijn raadt hem aan om de volgende keer dat de Arameeër weer naar Jeruzalem gaat, nu het beste stuk op te eisen: het staartstuk. De volgende keer gaat de Arameeër opnieuw naar Jeruzalem met de pelgrims om daar van het offer te eten. Aangekomen bij de Tempel vraagt hij deze keer het staartstuk. Grote verbazing alom.

‘Het staartstuk?! Maar dat wordt aan God geofferd,’ krijgt de Arameeër te horen.

‘Wie heeft je eigenlijk verteld om van het staartstuk te eten?’

‘Rabbi Jehoeda ben Beteira uit Nitsibin,’ antwoordt de Arameeër.

Dit laatste antwoord wekt nog meer argwaan in Jeruzalem. Hier moet wat achter zitten, denkt men, als de grote Rabbi uit Nitsibin zo iets raars zegt. Na wat doorvragen ontdekt men dat de man geen Jood is, maar een Arameeër en dat hij illegaal de tempel is ingegaan. Dit kost de Arameeër zijn leven, mogelijk ook omdat men bang was voor spionnen en infiltratie. Hierop zonden de Wijzen van Jeruzalem aan

Rabbi Jehoeda ben Beteira uit Nitsibin: ‘U zit in Nitsibin, maar uw net is uitgespreid tot aan Jeruzalem’ (B.T. Pesachim 3b).

Sacrale groepen

Een van de belangrijkste vernieuwingen van de rabbijnen die het netwerken een belangrijke religieuze basis gaven, was de idee dat heiligheid niet alleen in de tempel te vinden is, maar ook in de gemeenschap zelf. Waar een groep mensen samenkomt, is de Heilige zelf ook aanwezig. Op deze manier kan elke groep als het ware zijn eigen heiligdom bouwen, omdat men niet meer aan één specifieke geografische locatie is verbonden. Bovendien lijkt dit idee zeer egalitair – het is de aanwezigheid zelf van de mensen die de goddelijke Aanwezigheid uitnodigt. Men hoeft niet zeer geleerd te zijn, het is voldoende als men van goede wil is om kennis te vergaren en inzet toont:

‘Rabbi Chalaftha uit Kfar Chananiah zegt: tien mensen die samen zitten en zich bezighouden met de Tora, bij hen is de Sjechina (= de goddelijke Aanwezigheid) En hoe weet ik dat hetzelfde geldt voor vijf personen? (...) En hoe weet ik dat hetzelfde geldt voor drie personen? (...) En hoe weet ik dat hetzelfde geldt voor twee personen?’ (Avot 3:6)

Hoewel deze Misjna eindigt met de vaststelling dat ook bij wie in zijn eentje leert de Sjechina aanwezig is, toch is duidelijk dat leren in gezelschap van anderen moet worden gedaan. Zo worden individuele daden en kennis onderdeel van een groter netwerk waarvan de leden met elkaar in verbinding staan, zowel fysiek als spiritueel. Dat spirituele netwerken niet zonder lichamelijk voedsel gaan, blijkt uit een andere Misjna waarin het gezamenlijke leren verbonden wordt met het samen nuttigen van een maaltijd:

‘(...) Drie mensen die samen aten aan een tafel en daarbij woorden van Tora spraken, is alsof ze aten van de tafel van de Alomtegenwoordige [makom], geprezen zij hij. Want er is gezegd: ‘En hij sprak tot mij: dát is de Tafel die voor de Eeuwige staat’ (Avot 3:3)

Het beeld dat je bij deze Misjna krijgt – in combinatie met de eerder genoemde bronnen – is van groepen die samenkomen om de maaltijd te nuttigen en dit samenkomen gebruiken voor een hoger doel: Torastudie en discussies over bestudeerde teksten of ideeën. Het is zeer waarschijnlijk dat dergelijke lokale groepen die rond gezamenlijke maaltijden waren georganiseerd, met elkaar in contact stonden. Door persoonlijke contacten van reizende leden of leermeesters, via geschreven berichten, of mondelinge boodschappen. Zo weten we dat rabbijnen uit Jeruzalem met gemeenschappen in Babylonië communiceerden door middel van brieven en gezanten.

Reizen langs het netwerk

Uit de Talmoed en andere vroege rabbijnse litera-

tuur weten we dat rabbijnen veelvuldig reisden, zowel in het land Israël zelf als in de diaspora, van Klein-Azië tot Babylonië – een gebied ruwweg tussen Zuid-Turkije, Syrië en Irak – tot Noord-Afrika. Verhalen in de Talmud spelen zich veelal onderweg af. Reizen is natuurlijk dé manier om in contact te komen met groepen die tot het netwerk behoren in binnen- en buitenland, om zo de contacten te verstevigen en mogelijk ook nieuwe leden te werven. Wat trekt meer leden in een groep in de diaspora dan de komst van een illustere rabbijn uit het Heilige Land die een van de grote leiders van het netwerk is? Rabbijnen reisden langs het netwerk om geld op te halen voor hun activiteiten in Israël, om steun te verwerven voor allerlei maatregelen en initiatieven en mogelijk om nieuwe leden te werven. Een van die reizende rabbijnen was Rabbi Akiva – een van de grootste geleerden uit de 1^e en 2^e eeuw van de jaartelling die door de Romeinen gruwelijk gemarteld en vermoord is. Uit bronnen weten we dat hij veelvuldig reisde door de diaspora. Volgens sommigen om steun te vergaren voor de opstand tegen de Romeinen door Bar-Kochba. Volgens anderen misschien wel om de gemeentes weerbaar te maken tegen invloeden van de aanhangers van Jezus, die ook de hele diaspora afreisden om aanhangers te werven voor die nieuwe religieuze beweging. Ook weten we van rabbijnen die aan het eind van de 1^e eeuw naar Rome afreisden, waarschijnlijk voor een politieke missie bedoeld om het contact met de Romeinen te normaliseren en om contact te maken met de Joodse gemeentes aldaar.

Netwerken was bijna 2000 jaar geleden net zo belangrijk als tegenwoordig – zoals Prediker al zei: ‘Er is niets nieuws onder de zon.’

Symposium over Het Bijbels ongelooft Vrijdag 23 april

Op 23 april wordt in Amsterdam een symposium georganiseerd naar aanleiding van het postuum verschijnen van het boek *Het bijbels ongelooft. Een radicaal-doperse theologie van het Oude Testament* door C. van Duin.

Kees van Duin (1927-2008) was docent bijbelse theologie aan het Doopsgezind Seminarium. Hij promoveerde in 1989 bij Karel Deurloo op ‘Zal het stof U loven?’, een studie over de psalmen en schreef vele artikelen, waarin hij zijn radicale visie helder verwoordde. Ook was Van Duin nauw betrokken bij het Bijbels-Theologisch Werkgezelschap. Toen hij overleed was hij vergevorderd met het schrijven van een bijbelse theologie. Zijn hoofdstelling daarin is: het midden van het Oude Testament wordt gevormd door de uittocht van Israël uit de statenbond. Een kleine werkgroep heeft dit boek voor publicatie gereed gemaakt. Twee oud-testamentici en een nieuw-testamenticus zullen op de hoofdstelling van Kees van Duin reageren. Na afloop is er tijd voor discussie.

Datum en tijd: 23 april 2010, 14:00-17:00

Locatie: Kerkzaal Hoofgebouw Vrije Universiteit, De Boelelaan 1105, Amsterdam. 16^e verdieping (lift t/m 15^e verdieping)

Opgave vooraf is niet nodig

Het bijbels ongelooft. Een radicaal-doperse theologie van het Oude Testament.
ISBN: 978-90-5972-358-0
Prijs: € 17,50.
Het boek zal verkrijgbaar zijn tijdens het symposium.